

De structuralist P.C. Paardekooper en de variatielinguïstiek

Georges De Schutter, lid van de Academie

Het lijkt geen twijfel dat in de Nederlandse taalkunde Piet Paardekooper de belangrijkste protagonist is geweest van de ideeën van de Saussure, wiens onderscheid *signifiant* – *signifié* door PCP vernederlandst werd tot de ook voor hem centrale begrippen ‘betekenaar’ en ‘betekenis’. Niet dat hij daarin in het Nederlandse taalgebied alleen stond; evenmin dat hij zich expliciet en in detail over de theorieën van de grondlegger van het structuralisme uitgelaten heeft. Het zal iedereen die zich in PCP z’n werk verdiept, opvallen dat daar wel verwezen wordt naar specifieke beschrijvingen van de Saussure en andere Europese (en trouwens ook Amerikaanse) structuralisten,¹ maar nauwelijks naar de theoretische grondslagen waar die op voortbouwden.²

Toch valt het niet te ontkennen: niets heeft dit buitengewoon omvangrijke werk zo diepgaand getekend als de Saussureaanse drie-eenheid van *langue* – *parole* – *langage*. De hedendaagse interpretatie van die termen kan samengevat worden in termen als *taalsysteem* (te beschrijven in *grammatica*’s) – *taalgebruik* (te vatten in *taxonomieën*), met daarboven de wat schimmige *competentie* (het sturende individuele *taalvermogen*, de ‘aangeboren’ *grammatica*). Het zal onmiddellijk duidelijk zijn: het ontbreken van eenduidige definities bij dat begrippenapparaat moet de rationele geest P.C. Paardekooper tegen de haren in gestreken hebben. Even duidelijk is, dat hij niet op zoek is gegaan naar alternatieve invullingen van de gegeven termen, maar dat hij geleidelijk aan begrippen in zijn eigen beschrijvingsapparaat is gaan ontwikkelen, die hun grondslag in het denken van de Saussure niet verloochenen,

¹ Klein & Verhoeven (2012-2013: 116) wijzen heel terecht op de bepalende invloed van Hjelmslev.

² Belangrijk is verder dat Paardekooper, na wat zoeken en tasten, voor zichzelf duidelijk een referentiekader gedefinieerd heeft, dat daarna moeiteloos overeind bleef, tot de in deze aflevering opgenomen teksten toe. Ik heb dan ook in teksten van de auteur van na 1969 geen verduidelijkingen van de eigen uitgangspunten en basisstellingen meer gevonden.

maar er in de praktijk steeds grondiger van zijn gaan verschillen. Dat dat uiteindelijk zou gaan gebeuren stond in de sterren geschreven; al in een heel vroeg artikel (1950: 84) vinden wij een omineuze uitspraak: ‘tussen taal en spraak kunnen niet overal scherpe grenzen getrokken worden’. Taal vs. Spraak speelt van dan af nog nauwelijks een rol in het paradigma-Paardekooper, een nieuwe oppositie komt op het toneel: die tussen Taal en Tekst. In 1967 luidt het: ‘Taal is altijd één van de ingrediënten geweest van het mengsel dat tekst heet (traditionele schrijfgewoontes waren een tweede)’ (1967: 332). Voor Paardekooper is van dat ogenblik af de relevante oppositie niet (meer?) die tussen taalgebruik en taalsysteem, maar die tussen taal- en tekstsysteem. Waarbij teksten dus het resultaat zijn van de interactie tussen een ‘binnensysteem’ (1980: 493), min of meer het equivalent van de natuurlijke competentie van de generatieve grammatica, en een ‘buitensysteem’, dat grotendeels uit toevallige aangeleerde ‘regels’ bestaat, voor een deel te wijten aan contaminatie van het eigen, spontane regelsysteem door ‘vreemde’ regels, voor een deel dan ook nog eens door de veralgemening³ en hypercorrectie die met zo’n internalisering van ‘vreemd’ materiaal gepaard gaan. Dat laatste fenomeen is een zeker teken dat het ‘binnensysteem’ niet immuun is voor beïnvloeding door het buitensysteem – of de buitensystemen – waar de taalgebruiker aan blootgesteld wordt: de taalgebruiker is heel goed in staat om, door confrontatie met vreemde systemen, het eigen binnensysteem met nieuwe regels te ‘verrijken’.⁴ Wat het Nederlands betreft wijst Paardekooper in zijn beginperiode graag naar het Duits (vooral het Middelhoogduits) als ‘stoorfactor’; later worden de pijlen vooral op het klassieke Latijn gericht (cf. o.a. 1950: 164).⁵

Het is niet makkelijk om het ideeëngoed van Paardekooper in een eenduidig schema onder te brengen. Ik probeer het hier met een heel eenvoudig schema, dat de interactie tussen de taalcompetentie (en de twee daarin opererende componenten) en het taalgebruik (en de twee daarin te onderscheiden typen: ‘natuurlijke’ taal tegenover teksten) toch wel vrij adequaat in beeld brengt:

³ Cf. o.a. 1948 en vooral 1987, met een verklaring voor het pers. vnv. *u*, als “ ‘slecht begrepen’ Brabants in de mond (en vooral de pen) van Hollanders”.

⁴ Cf. b.v.: [we moeten aannemen] “dat ons foneemgevoel, samen met onze uitspraak, [...] in een aantal gevallen door de invloed van de spelling bepaald zijn” (1949 a: 84)

⁵ Beide componenten van het contaminatieverhaal (Middelduits en klassiek Latijn) komen ook in de hier opgenomen teksten aan bod.

‘Natuurlijke’ taal wordt gestuurd door het ‘natuurlijke’ binnensysteem. Die taal zou in theorie onmiddellijk tot ‘tekst’⁶ moeten leiden, maar er is de storende invloed van het buitensysteem (of zelfs potentieel van heel verschillende buitensystemen), waardoor tekst dus wel altijd een conglomeraat van eigenschappen zal vertonen die op de interactie van competitieve systemen terug te voeren is. Ten slotte zijn delen van het ‘buitensysteem’ in staat om te infiltreren in het ‘binnensysteem’. Een voorbeeld van zo’n infiltratie is het uitbannen door taalregelaars van de constructie ‘*Jan z’n boek*’, ten voordele van de oude (en Duitse) genitiefconstructie ‘*Jans boek*’. Dergelijk taalgedrag is Paardekooper altijd een doorn in het oog geweest, cf. o.a.: ‘[...] dat de volledige sanering van schriftelijk weergegeven van het ABN erg gebaat zou zijn met de opruiming van dit bijgeloof uit de schemering van de taalkunde als wetenschap’ (1952: 12).

Wie Paardekooper z’n werk vooral of – wat zeker bij niet-taalkundigen vrijwel uitsluitend voorkomt – alleen maar kent van z’n indrukwekkende aanzet tot een synchrone grammatica van het hedendaagse Nederlands (het ‘ABN’), kan niet anders dan opkijken van het buitengewone belang dat hij van het begin van zijn activiteiten af gehecht heeft aan de historische dimensie van de taal, en aan de dialectologie, de studie van niet-geschreven taalvariëteiten, waarin die taalgeschiedenis in volle omvang blijft voortbestaan.⁷ Voor wie inzicht wil krijgen in de structuren zoals die zich nu in een bepaalde taal aandienen (b.v. in het ‘ABN’) is studie van alle kenbare variëteiten van die taal (b.v. van het Nederlands) een absolute vereiste. Toch is ook dat inzicht er niet zonder slag of stoot gekomen. Nog in zijn enige theoretisch geïnspireerd geschrift ‘*Syntaxis Spraakkunst en Taalkunde*’ van 1955 wordt staalhard geponeerd dat de ‘moderne taalkundige’ zich hoegenaamd niet gebonden kan voelen door de (neogrammatistische) stelling “taal is taalgeschiedenis” (1955: 6). Maar wie

⁶ Voor de duidelijkheid: ‘tekst’ kan zowel uit gesproken als uit geschreven taal bestaan.

⁷ Tekenend in dit verband is b.v. dat dit type werk nauwelijks ter sprake komt in “De grote Piet. Over de taalkundige P.C. Paardekooper”, waarmee Arie Sturm in Hans Bennis & Jan W. de Vries (red.) (1992: 1-11) zijn leermeester in de bloemetjes zette. Ook Klein & Verhoeven (2012-2013) besteden aan dit ‘filologische’ werk relatief weinig aandacht.

nader op die uitspraak ingaat, merkt meteen dat die afkeer voor historische en, daaraan in sterke mate gekoppeld, dialectgeografische feiten vooral op lexicale toevalligheden gericht is, en op de aspecten ‘taalbeïnvloeding’ en ‘taalvermenging’. Aan de mogelijkheden om historisch geattesteerde feiten als additioneel bewijs voor analyses van synchrone feiten te gebruiken doet dat niets af. Wie die (impliciet gehanteerde, soms ook expliciet genoemde) PCP-stelling als waardevol accepteert schrikt dus niet als hij/zij in vroege artikelen als dat over de svarabhaktivocaal (1949 a en b) spellingfeiten uit het Middelnederlands ziet opduiken ter ondersteuning van een synchrone analyse van het hedendaagse Nederlandse fonologische systeem. Alleen natuurlijk: het feit dat het taal- (en spellinggebruik) in het verleden een (voorzichtige te hanteren!) ondersteuning bieden aan waarnemingen in het heden, betekent zeker niet dat alle waarnemingen aan teksten van het verleden ook als argument te gebruiken zijn in een hedendaagse synchrone discussie.⁸ Het blijft altijd een precaire evenwichtsoefening om te bepalen in hoeverre zulke getuigenissen echt op taalfeiten gebaseerd zijn, dan wel op tekstconventies.

Zoals gezegd: ook waarnemingen aan de hedendaagse dialecten (vooral aan die waarvan de sprekers niet of nauwelijks aan beïnvloeding door het ABN blootgesteld zijn)⁹ zijn voor PCP van essentieel – soms zelfs doorslaggevend – belang voor wie de ‘algemene taal’ wil doorgronden. In dit verband een wellicht wat controversiële uitspraak i.v.m. de omgekeerde beweging (van het heden weg): ‘als we [...] voor de rekonstruktie van gesproken mnl. moeten kiezen uit mnl. teksten of uit moderne dialecten als basis dan nemen we *natuurlijk* het laatste’ (1969b: 449-450, mijn cursivering). Van een principiële voorkeur voor hetzij vroegere tekst- hetzij synchrone dialectattestaties is trouwens in bijna geen enkele Paardekooper-studie echt sprake. In veel artikelen vinden wij formuleringen zoals ‘feiten uit het heden en het verleden maken het heel aannemelijk dat ...’ (1969a: 4). Ook in de hierna volgende artikelen, die samen met de niet afgewerkte *Syntactische elementenlijst* het

⁸ Vgl. in dit verband de uitspraken in een heel vroege tekst (1949: 291). Daarin spreekt de auteur zijn wantrouwen uit t.o.v. reconstructies “uit teksten van dode talen”, en verkiest hij als bewijsmateriaal “soortgelijke feiten in levende, en dan liefst aan de betrokken talen verwante dialecten”. Het wantrouwen t.o.v. ‘oude’ geschreven teksten is geleidelijk wel wat weggeëbd; in 1987 luidt het in elk geval: “Tot ongeveer 1600 kwam taal vrijwel helemaal overeen met dialect” (1987: 493), en die taal laat zich toch wel in voldoende mate uit de bewaarde teksten reconstrueren.

⁹ Dit verklaart in elk geval de grote voorkeur van de auteur voor feiten uit het Frans-Vlaams en het Afrikaans, allebei talen die grotendeels van het ABN als schrijftaal afgesloten zijn.

voornaamste deel van P.C. Paardekooper z'n wetenschappelijke nalatenschap uitmaken, wordt van beide typen bewijsmateriaal uitvoerig én voorbeeldig gebruik gemaakt.

Bibliografische referenties

- Hans Bennis & Jan W. de Vries (red.)** (1992): *De binnenbouw van het Nederlands*. Dordrecht, ICG Publications.
- Maarten Klein & Gerard Verhoeven** (2012-2013): 'Piet Paardekooper (Levensbericht)'. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 2012-2013*, 111-122.
- P.C. Paardekooper** (1948): "U en UE". *De Nieuwe Taalgids* 41, 199-205.
- P.C. Paardekooper** (1949 a): "De foneemwaarde van de svarabhaktivocaal". *De Nieuwe Taalgids* 42, 74-84.
- P.C. Paardekooper** (1949 b): "De lettergreep en z'n begrenzing". *De Nieuwe Taalgids* 42, 232-241 en 290-297.
- P.C. Paardekooper** (1950 a): "Als en dan bij vergelijkingen". *De Nieuwe Taalgids* 43, 160-167.
- P.C. Paardekooper** (1950 b): "De verhouding spraak/taal, getoetst aan een diachronische woordaccentkwestie". *De Nieuwe Taalgids* 43, 253-261.
- P.C. Paardekooper** (1952): "Jan z'n boek". *De Nieuwe Taalgids* 45, 12-17.
- P.C. Paardekooper** (1955): *Syntaxis Spraakkunst en Taalkunde*. Den Bosch, Malmberg.
- P.C. Paardekooper** (1967): "Iets over de uitspraak van het ontkennde en". *De Nieuwe Taalgids* 60, 328-332.
- P.C. Paardekooper** (1969 a): "Genus- en naamvals-n's in taal en tekst". *De Nieuwe Taalgids* 62, 1-4.
- P.C. Paardekooper** (1969 b): "Aanspreekvormsystemen in mnl. taal en tekst". *De Nieuwe Taalgids* 62, 441-455.
- P.C. Paardekooper** (1987): "De rol van half- en indirecte aanspreekvormen bij het ontstaan van u enz. als ond.-en als beleefdheidsvorm". *De Nieuwe Taalgids* 80, 491-511.